

Łukasz Kierznowski
Ewa Stankiewicz
Uniwersytet w Białymstoku

Wpływ instytucji obywatelstwa na funkcjonowanie społeczeństwa wielokulturowego

The influence of the institution of citizenship upon the functioning of multicultural society

Słowa kluczowe:

obywatelstwo, wielokulturowość, cudzoziemiec, asymilacja

Key words:

citizenship, multiculturality, foreigner, assimilation

Abstract

Multicultural society usually has its roots in historical events and geographical and economic conditions, but its shape might be also determined by legal institutions. One of such institutions is citizenship, and particularly the ways and formal conditions that have to be fulfilled to acquire it. By regulating the institution of citizenship, the state is able to – positively or negatively – influence the functioning of a multicultural society within its territory. Taken as such, the laws regarding citizenship can be treated as one of the factors that promote or hinder specific social changes. The authors discuss select issues concerning citizenship in general, consider their impact on widely-understood multiculturalism in the modern world and assess Polish regulations regarding citizenship in the context of building a multicultural society.

Choć takie pojęcia, jak migracje czy społeczeństwo wielokulturowe właściwe są socjologii, to jednak w znacznej mierze kształtowane są przez

określone regulacje prawne. To prawo i jego instytucje od zawsze wyznaczały i nadal wyznaczają (zresztą w coraz większym zakresie) ramy życia społecznego, są społecznie stymulujące. Jest to tzw. społeczna funkcja prawa, której istota sprowadza się do tego, że ustanowione i stosowane prawo o określonej treści wywołuje w danej społeczności określone skutki. Prawo może być więc traktowane jako bodziec do osiągnięcia określonych skutków społecznych, a tym samym można zmieniać treść prawa dla osiągnięcia skutków odmiennych. Ponadto, przyjęta przez przedstawicieli polskiej doktryny zasada racjonalnego prawodawcy nakazuje przyjąć, iż prawodawca konstruując przepisy prawne o określonej treści przewidział skutki, jakie dana regulacja wywoła i z tego właśnie powodu takie regulacje do życia powołał. Racjonalny prawodawca dysponuje bowiem całościową wiedzą na temat stanu stosunków społecznych, a wszelkie zmiany prawa, które prowadzić mają do określonej zmiany stosunków społecznych, są świadome. Jest to oczywiście założenie kontrfaktyczne, jednak konieczne dla dokonania prawidłowej interpretacji przepisów prawnych.

Z jednej strony społeczną funkcję prawa można postrzegać jako możliwość osiągnięcia pewnych założonych z góry skutków społecznych w stosunkowo krótkim czasie, z drugiej jednak prawo o określonej treści może oddziaływać na społeczeństwo w bardziej rozległej perspektywie czasowej. To w świetle tego drugiego podejścia należy rozważać wpływ określonych instytucji prawnych na kształt struktury społeczeństwa, a jedną z takich instytucji prawnych jest obywatelstwo. Za przedmiot niniejszego artykułu autorzy przyjęli przedstawienie zarysu uregulowań dotyczących polskiego obywatelstwa oraz podjęcie rozważań nt. wzajemnych powiązań pomiędzy instytucją obywatelstwa polskiego a konkretnymi i wyraźnymi w tym zakresie skutkami społecznymi, przede wszystkim migracjami i tworzeniem się społeczeństwa wielokulturowego.

1. Pojęcie obywatelstwa

Mówiąc o obywatelstwie, autorzy określają je jako instytucję prawną, bowiem „typowy prawnik nie ma żadnych wątpliwości, że obywatelstwo jest instytucją prawną”¹. To prawo statuuje obywatelstwo, sposoby jego nabywania, utraty i to prawo w końcu określa, kto jest, a kto nie jest obywatelem i jakie skutki są z tym związane. Co więcej, umiejscowienie instytucji obywatelstwa na gruncie nauk prawnych przynosi tę korzyść, że pozwala na

¹ J. Raciborski, *Obywatelstwo w perspektywie socjologicznej*, Warszawa 2011, s. 55.

stworzenie definicji stosunkowo jednolitej i obiektywnej, niezależnej od wielu czynników, które muszą brać pod uwagę przedstawiciele innych nauk, np. filozofii, politologii, socjologii. Stąd właśnie prawna (normatywna) definicja obywatelstwa, choć nie jest formułowana identycznie, to jednak co do swej istoty nie wywołuje większych rozbieżności i sporów w doktrynie. Autorzy na użytek niniejszego artykułu, czerpiąc z dorobku istniejących już w literaturze definicji, proponują definicję, zgodnie z którą obywatelstwem jest węzeł prawny pomiędzy jednostką (osobą fizyczną) a danym państwem, który decyduje o prawnej przynależności osoby do danego państwa oraz wyznacza wzajemne prawa i obowiązki tej osoby oraz państwa². Ponadto, autorzy rozpatrują obywatelstwo jedynie w warunkach polskich, tzn. w odniesieniu do typowego państwa unitarnego, a kwestia ta wymaga podkreślenia, ponieważ można również mówić o obywatelstwie innych podmiotów, np. obywatelstwie jednostek federacji czy obywatelstwie regionalnym³.

Przyjęcie przez autorów prawnej definicji omawianej instytucji nie neguje oczywiście faktu, że obywatelstwo jest przedmiotem zainteresowania przedstawicieli wielu dyscyplin, z których każda nadaje mu inną treść i przyjmuje odmienne metody badawcze⁴. W szczególności obywatelstwo oprócz wymiaru prawnego postrzegane jest również w kontekście socjolo-

² Na marginesie należy wskazać, że choć wiele jest definicji obywatelstwa formułowanych przez przedstawicieli nauk prawnych, to jednak same akty normatywne rzadko takie definicje formułują. W prawie międzynarodowym pierwszą definicję obywatelstwa odnaleźć można w Europejskiej Konwencji o Obywatelstwie z 1997 r., która stanowi, że obywatelstwo oznacza prawną więź pomiędzy osobą a państwem i nie wskazuje na pochodzenie etniczne osoby. Z kolei w państwach członkowskich UE definicję obywatelstwa wprowadziło Rozporządzenie (WE) nr 862/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 11 lipca 2007 r. w sprawie statystyk Wspólnoty z zakresu migracji i ochrony międzynarodowej oraz uchylające rozporządzenie Rady (EWG) nr 311/76 w sprawie zestawienia statystyk dotyczących pracowników cudzoziemców (Dz. Urz. UE L 199 z 31.07.2007, s.23), zgodnie z którym „obywatelstwo oznacza szczególną więź prawną pomiędzy osobą a jej państwem, nabytą przez urodzenie lub naturalizację, niezależnie od tego, czy odbywa się ona przez deklarację, wybór, małżeństwo lub w inny sposób zgodny z prawem krajowym”. Stosowanie tej definicji jest jednak ograniczone do celów rozporządzenia, nie może być więc ona uznana, jak twierdzi D. Pudzianowska, za punkt odniesienia dla rozważań dotyczących instytucji obywatelstwa. Z kolei w prawie krajowym poszczególnych państw można już odnaleźć definicje legalne obywatelstwa (np. Kazachstan, Ukraina, Łotwa, Białoruś, Czarnogóra, Mołdawia, Rumunia), ale zjawisko to uznawane jest za nową tendencję (D. Pudzianowska, *Obywatelstwo w procesie zmian*, Warszawa 2013, s. 30-33). Na gruncie polskiego prawa stanowionego nadal brak jest takiej definicji.

³ A. Bodnar, *Obywatelstwo wielopoziomowe. Status jednostki w europejskiej przestrzeni konstytucyjnej*, Warszawa 2008, s. 48-87.

⁴ *Ibidem*, s. 23-25.

gicznym, politycznym i psychologicznym⁵, a ponadto np. w wymiarze politycznym znacznie co do swej istoty ewoluowało na przestrzeni wieków. Bardziej szczegółowy opis różnorodności znaczeń terminu „obywatelstwo” nie jest jednak zasadny z punktu widzenia niniejszego artykułu, gdyż autorzy przyjmują definicję obywatelstwa ukształtowaną w naukach prawnych w bezwzględnym oderwaniu od definicji pochodzących z innych dyscyplin. Z jednej bowiem strony cenne naukowo jest postrzeganie obywatelstwa jako zjawiska multidyscyplinarnego, z drugiej jednak trafnie zauważa D. Pudzianowska, że świadomość tejże różnorodności powinna chronić przed popełnianiem błędów ekwiwokacji na gruncie nauk prawnych⁶, gdzie niezbędna jest znaczeniowa jednolitość i konsekwencja, aby proces interpretacji i argumentacji był prawidłowy⁷.

2. Obywatelstwo w prawie polskim

Obywatelstwo jako specyficzny status prawny posiada charakterystyczne dla siebie sposoby nabycia, przy czym każde państwo ma swobodę w zakresie samodzielnego ustalania zasad i sposobów nabywania oraz utraty obywatelstwa. W pierwszej kolejności wskazać należy, że wyróżnia się nabycie obywatelstwa pierwotne (przez urodzenie) oraz wtórne (nabywane w inny sposób niż przez urodzenie). W ramach nabycia pierwotnego przyznanie statusu obywatela następuje w drodze jednej z dwóch zasad – prawa krwi (*ius sanguinis*) lub prawa ziemi (*ius soli*). Zasada prawa krwi sprowadza się do tego, że dziecko nabywa obywatelstwo swoich rodziców bądź jednego z nich bez względu na to, w jakim kraju przyszło na świat. Z kolei w przypadku zastosowania zasady prawa ziemi obywatelstwo narodzonego dziecka determinowane jest miejscem urodzenia, bowiem dziecko nabywa obywatelstwo państwa, w którym się urodziło bez względu na to, jakie obywatelstwo posiadają jego rodzice. Reguły te nie są całkowicie rozdzielne w takim znaczeniu, że właściwie niemożliwe jest bezwzględne stosowanie tylko jednej z reguł z całkowitym wyłączeniem drugiej (zawsze pojawią się bowiem stany faktyczne niepozwalające na literalne zastosowanie zasady, np. dziecko nieznanych rodziców znalezione na terenie kraju przy zasadzie

⁵ Ibidem.

⁶ D. Pudzianowska, *Obywatelstwo...*, Warszawa 2013, s. 25-26.

⁷ Opisane kwestie znaczeniowe znacznie komplikuje fakt, że w języku polskim do opisanego różnych sposobów rozumienia obywatelstwa używa się jednego pojęcia, podczas gdy w innych językach, przykładowo angielskim, stosuje się odmienne terminy, takie jak *nationality* i *citizenship* (A. Bodnar, *Obywatelstwo...*, Warszawa 2008, s. 34-37).

prawa krwi). Zazwyczaj więc jedna z opisanych wyżej zasad ma charakter zasady dominującej przy jednoczesnym dopuszczeniu pomocniczego stosowania w pewnych wyjątkowych sytuacjach zasady drugiej w celu wyeliminowania ewentualnych przypadków bezpaństwowości⁸, co ma miejsce również w Polsce.

W polskim porządku prawnym prymat został nadany zasadzie prawa krwi i norma ta ma rangę konstytucyjną. Zgodnie z art. 34 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej⁹, obywatelstwo polskie nabywa się przez urodzenie z rodziców będących obywatelami polskimi a inne przypadki nabycia obywatelstwa polskiego określa ustawa. Chodzi tu o ustawę z 2 kwietnia 2009 r. o obywatelstwie polskim¹⁰ (dalej: ustawa). Zgodnie z przepisami tej ustawy, małoletni nabywa obywatelstwo polskie przez urodzenie w przypadku, gdy co najmniej jedno z rodziców jest obywatelem polskim lub gdy urodził się na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, a jego rodzice są nieznanymi, nie posiadają żadnego obywatelstwa lub ich obywatelstwo jest nieokreślone (pomocnicze stosowanie zasady prawa ziemi). Ponadto, małoletni nabywa obywatelstwo polskie wówczas, gdy został znaleziony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, a jego rodzice są nieznanymi. Są to sposoby nabycia obywatelstwa polskiego z mocy prawa.

Ustawa przewiduje również określone sposoby wtórnego nabycia obywatelstwa, tj. naturalizacji. Pojęcie naturalizacji można określić syntetycznie jako jakikolwiek sposób nabycia obywatelstwa już po urodzeniu. Ustawa o obywatelstwie polskim przewiduje trzy sposoby takiego nabycia obywatelstwa: nadanie obywatelstwa polskiego, uznanie za obywatela polskiego oraz przywrócenie obywatelstwa polskiego.

Nadanie obywatelstwa polskiego następuje na wniosek cudzoziemca i dokonywane jest przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej (nadanie obywatelstwa polskiego jest jego konstytucyjnym uprawnieniem wynikającym z art. 137 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej). Wniosek składa się za pośrednictwem wojewody lub konsula. Wojewoda i konsul przekazują Prezydentowi Rzeczypospolitej Polskiej, za pośrednictwem ministra właściwego do spraw wewnętrznych, wnioski o nadanie obywatelstwa wraz ze

⁸ D. Pudzianowska, *Obywatelstwo...*, Warszawa 2013, s. 86, P. Ura, *Obywatelstwo polskie w świetle prawa administracyjnego*, Rzeszów 2015, s. 97.

⁹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).

¹⁰ Ustawa z dnia 2 kwietnia 2009 r. o obywatelstwie polskim (Dz. U. 2012, poz. 161 z późn. zm.), poprzednio obowiązującą była ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o obywatelstwie polskim (Dz. U. 1962, nr 10, poz. 49 z późn. zm.).

wszystkimi wymaganymi dokumentami oraz własną opinią. Prezydent nadaje obywatelstwo polskie lub odmawia jego nadania w formie postanowienia i rozstrzygnięcie to ma charakter w pełni uznaniowy – Prezydent nie jest związany żadnymi warunkami ustawowymi, a jego rozstrzygnięcia nie podlegają kontroli sądowej¹¹. Cudzoziemiec nabywa obywatelstwo polskie w dniu wydania postanowienia.

Kolejnym sposobem uzyskania polskiego obywatelstwa jest uznanie za obywatela polskiego. Ustawa w art. 30 enumeratywnie wymienia warunki pozwalające uznać cudzoziemca za obywatela polskiego, z kolei art. 31 stanowi, iż cudzoziemcowi odmawia się uznania za obywatela polskiego w przypadku, gdy nie spełnia wymogów wymienionych w art. 30 lub gdy nabycie przez niego obywatelstwa polskiego stanowi zagrożenie dla obronności lub bezpieczeństwa państwa albo ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego. Uznanie cudzoziemca za obywatela polskiego następuje w drodze decyzji wydanej przez wojewodę na wniosek cudzoziemca, przy czym decyzja ta ma charakter związany. Oznacza to, że jeśli tylko spełnione zostaną warunki z art. 30 ustawy (które nie są przecież przesłankami ocennymi, lecz obiektywnymi i w pełni wymiernymi) i nie zachodzą przesłanki negatywne z art. 31, to wojewoda nie dysponuje tzw. luzem decyzyjnym i zobowiązany jest do wydania decyzji o uznaniu cudzoziemca za obywatela polskiego¹². Luz ten jednak pozostaje w przypadku stosowania art. 31 pkt 2 ustawy, a więc w sytuacji, gdy nabycie obywatelstwa polskiego przez cudzoziemca stanowiłoby zagrożenie dla obronności lub bezpieczeństwa państwa albo ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego, gdyż wojewoda samodzielnie (ale nie dowolnie) musi dokonać konkretyzacji pojęć nieostrych (niedookreślonych) zawartych we wskazanym przepisie.

Trzecim sposobem nabycia obywatelstwa polskiego jest jego przywrócenie. Zgodnie z art. 38 ustawy cudzoziemcowi, który utracił obywatelstwo polskie przed dniem 1 stycznia 1999 r. na podstawie poszczególnych przepisów poprzednio obowiązujących ustaw¹³, przywraca się obywatelstwo na jego wniosek. Ustawa przewiduje również przesłanki negatywne – nie przywraca się obywatelstwa polskiego cudzoziemcowi, który dobrowolnie wstąpił w okresie od 1 września 1939 r. do 8 maja 1945 r. do służby w woj-

¹¹ P. Ura, *Obywatelstwo...*, Rzeszów 2015, s. 105.

¹² Ibidem, s. 112-113.

¹³ Art. 11 lub 13 ustawy z dnia 20 stycznia 1920 r. o obywatelstwie Państwa Polskiego (Dz. U. nr 7, poz. 44 z późn. zm.), art. 11 lub 12 ustawy z dnia 8 stycznia 1951 r. o obywatelstwie polskim (Dz. U. nr 4, poz. 25), art. 13, 14 lub 15 ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. o obywatelstwie polskim (Dz. U. z 2000 r. nr 28, poz. 353 z późn. zm.).

skach Państw Osi lub ich sojuszników, przyjął w okresie od 1 września 1939 r. do 8 maja 1945 r. urząd publiczny w służbie Państw Osi lub ich sojuszników lub działał na szkodę Polski, a zwłaszcza jej niepodległości i suwerenności, lub uczestniczył w łamaniu praw człowieka. Nie przywraca się również obywatelstwa polskiego cudzoziemcowi, jeżeli stanowi to zagrożenie dla obronności lub bezpieczeństwa państwa albo ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego. Przywrócenie obywatelstwa polskiego następuje w drodze decyzji wydanej przez ministra właściwego do spraw wewnętrznych.

Powyższe skrótowe przedstawienie sposobów nabycia obywatelstwa polskiego należy jeszcze uzupełnić o nabycie obywatelstwa w drodze repatriacji. Ustawa o repatriacji¹⁴ stanowi, iż osoba przybywająca do Rzeczypospolitej Polskiej na podstawie wizy krajowej w celu repatriacji nabywa obywatelstwo polskie z mocy prawa z dniem przekroczenia granicy Rzeczypospolitej Polskiej. Ten sposób nabycia obywatelstwa polskiego ma istotne znaczenie historyczno-restytucyjne, chodzi bowiem o „odtworzenie więzi osoby z Polską, podczas gdy więź ta została zerwana na skutek deportacji, zesłań oraz innych prześladowań narodowościowych lub politycznych, uniemożliwiających osiedlenie się w Polsce”¹⁵.

Poszczególne państwa mają wyłączną kompetencję nie tylko do ustalania sposobów nabycia obywatelstwa, ale również regulowania jego utraty. Nieobowiązująca już ustawa z 1962 r. w swym pierwotnym brzmieniu przewidywała szereg przesłanek, których zaistnienie umożliwiało pozbawienie obywatelstwa polskiego. Tego typu regulacje należy jednak poddać krytyce, zwłaszcza że część z nich była całkowicie ocenna, jak np. naruszenie obowiązku wierności wobec Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej lub działanie na szkodę jej żywotnych interesów. W praktyce takie brzmienie przepisów umożliwiało ich dowolną interpretację i tym samym pozbawianie obywatelstwa polskiego z powodów politycznych, co mogło stanowić dotkliwy środek represji (zwłaszcza dla osoby, która posiadała tylko to jedno, polskie obywatelstwo i po jego odebraniu stawała się tzw. bezpaństwowcem). Trafnie zauważa się w doktrynie, że takie działanie władz w stosunku do jednostki jest nie do pogodzenia z zasadą demokratycznego państwa prawnego¹⁶. W obecnym stanie prawnym brak jest już możliwości jednostronnego odebrania obywatelstwa jednostce i regulację taką należy w pełni

¹⁴ Ustawa z dnia 9 listopada 2000 r. o repatriacji (tj. Dz. U. 2014, poz. 1392).

¹⁵ P. Ura, *Obywatelstwo...*, Rzeszów 2015, s. 146-147.

¹⁶ W. Skrzydło, S. Grabowska, R. Grabowski, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz encyklopedyczny*, Warszawa 2009, s. 280.

zaakrobować. Obywatel polski nie może utracić obywatelstwa polskiego, chyba że sam się go zrzeknie i jest to zasada rangi konstytucyjnej (art. 34 ust. 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej). Dla skuteczności zrzeczenia się obywatelstwa polskiego ustawa przewiduje konieczność uzyskania zgody Prezydenta¹⁷.

Chcąc połączyć rozważania nad obywatelstwem i sposobami jego nabywania z wpływem tych zagadnień na budowę społeczeństwa wielokulturowego, trzeba jeszcze poruszyć kwestię tzw. wielokrotnego obywatelstwa, czyli posiadania przez jedną osobę obywatelstwa więcej niż jednego państwa. Choć w przeszłości poszczególne państwa były raczej niechętne wobec wielokrotnego obywatelstwa, a samo zjawisko ze względu na mniejsze ruchy migracyjne miało również mniejszą skalę po stronie samych obywateli, to obecnie można zaobserwować tendencję przeciwną. Jak zauważa S. Vertovec, obecnie mamy do czynienia nie tylko z częstszym ubieganiem się o podwójne obywatelstwo (co, jak twierdzi Autor, spowodowane jest migracją i poszukiwaniem przynależności do więcej niż jednego miejsca), ale również z ogólnościowym trendem rozluźniania regulacji dotyczących podwójnego obywatelstwa. Obecnie około połowa wszystkich państw na świecie dopuszcza jakąś formę podwójnego obywatelstwa¹⁸.

Z jednej więc strony migracja przyczynia się do samego pożądanego posiadania wielokrotnego obywatelstwa przez migrantów, z drugiej jednak często bywa bezpośrednią przyczyną posiadania obywatelstwa więcej niż jednego państwa w sposób automatyczny, z mocy prawa. Chodzi tu o pokrywanie się różnych porządków prawnych (czy patrząc inaczej – ich niekompatybilność), co w efekcie prowadzi do nabywania obywatelstwa więcej niż jednego państwa na podstawie tego samego stanu faktycznego. Klasycznym przykładem jest jednoczesne zastosowanie prawa krwi i prawa ziemi wobec nowonarodzonego dziecka¹⁹.

¹⁷ Na marginesie warto wskazać, że z punktu widzenia praw jednostki nie do zaakceptowania jest nie tylko taka sytuacja prawna, w której władza może swobodnie i jednostronnie pozbawiać obywatelstwa, ale również taka, w której obywatel nie ma żadnej prawnej możliwości zmiany swego obywatelstwa jeśli tego chce, a więc jest bezwzględnie przywiązany do danego państwa wbrew swojej woli. Kwestię tę rozwiązuje Powszechna Deklaracja Praw Człowieka w art. 15 ust. 2, stanowiąc, iż „nikt nie może być samowolnie pozbawiony obywatelstwa ani pozbawiony prawa zmiany swego obywatelstwa” (P. Ura, *Obywatelstwo...*, Rzeszów 2015, s. 176-177).

¹⁸ S. Vertovec, *Transnarodowość*, Kraków 2012, s. 93-110.

¹⁹ Trafny przykład podaje D. Pudzianowska – dziecko urodzone na terytorium USA z rodziców o obywatelstwie polskim i węgierskim może nabyć trzy obywatelstwa – amerykań-

Obecnie również polskie prawodawstwo dopuszcza posiadanie innego, oprócz polskiego, obywatelstwa, przy czym obywatel polski posiadający równocześnie obywatelstwo innego państwa ma wobec Rzeczypospolitej Polskiej takie same prawa i obowiązki jak osoba posiadająca wyłącznie obywatelstwo polskie oraz nie może wobec władz Rzeczypospolitej Polskiej powoływać się ze skutkiem prawnym na posiadane równocześnie obywatelstwo innego państwa oraz na wynikające z niego prawa i obowiązki. Takie rozwiązanie jest charakterystyczne dla większości państw i znajduje swe funkcjonalne uzasadnienie – państwo nie może ponosić negatywnych konsekwencji z tytułu posiadania przez obywatela polskiego obywatelstwa innego państwa.

Zjawiskiem przeciwnym wobec obywatelstwa wielokrotnego jest bezpaństwowość, czyli sytuacja jednostki polegająca na braku obywatelstwa jakiegokolwiek państwa. Jak trafnie zauważa D. Pudzianowska, w przeszłości był to ogromny problem z punktu widzenia praw jednostki – te bowiem przysługiwały jedynie obywatelom na podstawie krajowych porządków prawnych, tak więc pozbawienie obywatelstwa było pozbawieniem jakiegokolwiek praw i odwrotnie – obywatelstwo było „prawem do posiadania praw”. Dopiero rozwój koncepcji ochrony praw człowieka na gruncie prawa międzynarodowego przyniósł katalog praw i wolności przyznanych człowiekowi, a nie tylko obywatelowi. Z tego właśnie powodu problem bezpaństwowości nie jest obecnie aż tak doniosły, jak to było w przeszłości, niemniej jednak nadal stanowi istotną kwestię z punktu widzenia praw człowieka i dotyka kilkunastu milionów osób na całym świecie²⁰.

3. Obywatelstwo a społeczeństwo wielokulturowe

Opisane wyżej kwestie dotyczące obywatelstwa autorzy uważają za zagadnienia istotne dla rozważań nad budową społeczeństwa wielokulturowego w takim znaczeniu, że określony sposób regulacji spraw związanych z obywatelstwem w połączeniu z innymi istotnymi czynnikami może hamować lub stymulować zmiany zachodzące we współczesnych społeczeństwach. Z pewnością, kwestie dotyczące obywatelstwa nie są jedyną ani nawet najważniejszą determinantą tworzenia się społeczeństw wielokulturowych, to jednak warto przyjrzeć się w jakim zakresie i czy w ogóle mogą na nie wpływać. To z kolei pozwoli na racjonalne dopasowywanie regulacji

skie zgodnie z zasadą prawa ziemi oraz polskie i węgierskie zgodnie z zasadą prawa krwi (D. Pudzianowska, *Obywatelstwo...*, Warszawa 2013, s. 107-108.

²⁰ D. Pudzianowska, *Obywatelstwo...*, Warszawa 2013, s. 194-202.

prawnych w celu wywołania zamierzonych wcześniej skutków społecznych. O takie właśnie rozważania autorzy pokusili się w tej części artykułu.

Spółeczeństwo wielokulturowe, jak i wielokulturowość to pojęcia bardzo szerokie i wydaje się, że nie można odnaleźć jednej, pełnej definicji. Są to pojęcia z zakresu socjologii, politologii, kulturoznawstwa i, z pewnością, wielu innych nauk. Są to również pojęcie, które można analizować na gruncie zarówno ideologicznym, jak i tożsamościowym, co oznacza, że są one związane z poczuciem przynależności do danej wspólnoty. M. Golka definiuje wielokulturowość jako „współwystępowanie na tej samej przestrzeni (albo w bezpośrednim sąsiedztwie bez wyraźnego rozgraniczenia, albo w sytuacji aspiracji do zajęcia tej samej przestrzeni) dwóch lub więcej grup społecznych o odmiennych kulturowych cechach dystynktywnych: wyglądzie zewnętrznym, języku, wyznaniu religijnym, układzie wartości, które przyczyniają się do wzajemnego postrzegania odmienności z różnymi tego skutkami”²¹. J. Halfmann wskazuje zaś, że „wielokulturowość należy traktować jako polityczno-normatywną koncepcję określającą sposób koegzystencji obok siebie różnych kultur”²². Autor dalej stwierdza, że „(...) wielokulturowość oznacza wycofanie się państwa z koncepcji pełnej integracji i asymilacji imigrantów, wskazuje na osłabienie ambicji państwa, by doprowadzić do ujednoczenia populacji w myśl koncepcji tożsamości narodowej”²³. W społeczeństwie wielokulturowym nie chodzi bowiem tylko o to, że obok siebie funkcjonują różne pod względem kulturowym grupy narodowe czy też etniczne, ale chodzi również o „nową jakość społeczeństwa, w którym przede wszystkim istnieją instytucjonalne rozwiązania organizujące współżycie międzykulturowe mieszkańców, w którym wytworzone zostały nowe rodzaje więzi o charakterze międzykulturowym, a także tworzą się nowe rodzaje społecznych integracji mniej opartych na wspólnocie ziemi, krwi, pochodzenia, powinowactwa, a bardziej na wspólnocie interesów, celów, wartości”²⁴. Wydaje się, że samo funkcjonowanie w danym społeczeństwie grup odmiennych kulturowo nie stanowi jeszcze o istnieniu spo-

²¹ M. Golka, *Oblicza wielokulturowości*, [w:] M. Kempny, A. Kapciak, S. Łodziński (red.), *U progu wielokulturowości*, Warszawa 1997, s. 54-55.

²² J. Halfmann, *Tożsamość narodowa i wielokulturowość w Europie*, [w:] J. Polakowska-Kujawa (red.), *Współczesna Europa w procesie zmian. Wybrane problemy*, Warszawa 2006, s. 69.

²³ *Ibidem*, s. 71.

²⁴ A. Sadowski, *Obywatelstwo i tożsamość w społeczeństwie zróżnicowanym kulturowo*, [w:] M. Bieńkowska-Ptasznik, K. Krzysztofek, A. Sadowski (red.), *Obywatelstwo i tożsamość w społeczeństwach zróżnicowanych kulturowo na pograniczach*, t. I, Białystok 2006, s. 20.

łeczeństwa wielokulturowego, zaś stanowi załączek do jego powstania poprzez stworzenie mechanizmów i warunków do tego, aby poszczególne grupy kulturowe nie zwalczały się, a szukały możliwości prowadzenia dialogu przy zachowaniu własnych odrębności.

Istnienie społeczeństwa wielokulturowego może wynikać albo z włączenia wcześniej istniejących, samorządnych i terytorialnie określonych kultur do większego państwa, albo z przyjęcia migrantów z zewnątrz²⁵. Współcześnie proces migracji charakteryzuje się znaczną intensywnością, co wynika ze sprzyjających warunków zarówno w sferze prawnej, jak i socjologicznej i czysto technicznej dla dokonywania się tego typu procesów. Przyczyny migracji mogą mieć charakter kulturowy, polityczny, gospodarczy, religijny, demograficzny, ekologiczny, etniczny, społeczny. Często kilka przyczyn jednocześnie skłania jednostkę do podjęcia decyzji o migracji²⁶. Ponadto, z przyjęciem migrantów z innych krajów ściśle związane są regulacje prawne ustanowione w danym państwie w zakresie możliwości nabywania obywatelstwa czy też przebywania na terenie państwa bez posiadania obywatelstwa na innych podstawach przewidzianych w prawie krajowym. Niemniej, to właśnie możliwość wtórnego nabycia obywatelstwa pozwala każdorazowo zrównać pozycję prawną migranta z pozycją osoby posiadającej już (pierwotnie lub wtórnie) obywatelstwo państwa przyjmującego. Takie zrównanie praw i obowiązków w drodze nabycia obywatelstwa powoduje, że na jednym terytorium stykają się ze sobą różne narody i kultury, a przede wszystkim różne systemy wartości przy zachowaniu jednakowego zakresu praw i obowiązków wynikających z posiadania obywatelstwa.

Należy zgodzić się ze stwierdzeniem, że „dzisiaj każde społeczeństwo jest w jakimś stopniu wielokulturowe. Różnica wynika z faktu, że dla niektórych jest to efekt długich dziejów historycznych, a dla innych współczesnych procesów makrostrukturalnych”²⁷. Społeczeństwo wielokulturowe nie jest zatem już tylko założeniem, a stanowi fakt, zjawisko, które postępu-

²⁵ S. Konopacki, *Idea obywatelstwa w świetle koncepcji wielokulturowości Willa Kymlicki*, [w:] M. Bieńkowska-Ptasznik, K. Krzysztofek, A. Sadowski (red.), *Obywatelstwo i tożsamość w społeczeństwach zróżnicowanych kulturowo na pograniczach*, t. II, Białystok 2006, s. 204.

²⁶ J. Polakowska-Kujawa, *Migracje i ich konsekwencje dla społeczeństw europejskich*, [w:] J. Polakowska-Kujawa (red.), *Współczesna Europa w procesie zmian. Wybrane problemy*, Warszawa 2006, s. 118.

²⁷ A. Śliz, M. S. Szczepański, *Pożądanе, dozwolone czy zakazane? Refleksje o granicach wielokulturowości*, [w:] *Społeczeństwo wielokulturowe – nowe wyzwania i zagrożenia*, (red.) M. Biernacka, K. Krzysztofek, A. Sadowski, Białystok 2012, s. 43.

je i zatacza coraz szersze kręgi. Tworzenie spójnego społeczeństwa wśród jednostek różnej narodowości, o różnych kulturach, zwyczajach i wartościach stanowi niemałe wyzwanie, bowiem poprzez nabycie obywatelstwa przez imigrantów, społeczeństwo może ulegać wyraźnemu rozdrobieniu, wewnętrznym podziałom i mogą w nim funkcjonować jednostki, których poza faktem przynależności do tego samego państwa w zasadzie nic więcej nie łączy. W związku z powyższym, obywatelstwo wtórne może stanowić zagrożenie dla tożsamości i dla funkcjonowania typowego i klasycznego państwa narodowego z uwagi na pojawiające się różnice w wartościach czy kulturze poszczególnych obywateli. Z jednej strony będą oni zrównani w sferze prawnej, a z drugiej zupełnie odmienni w sferze kulturowej. Misją państwa w takiej sytuacji jest stworzenie takich mechanizmów prawnych i instytucji, które zapewnią możliwość swobodnego funkcjonowania obok siebie różnych kultur bez dyskryminacji którejkolwiek z nich. Chodzi o to, by uznawać i pielęgnować te odmienności i dążyć do współdziałania członków poszczególnych kultur, co pomaga budować więzi w społeczeństwie i tym samym ma wpływ na większą spójność społeczeństwa oraz wzajemne relacje między jednostkami należącymi do jednej wspólnoty. W związku z tym należy zgodzić się ze stwierdzeniem, że „państwo imigracyjne charakteryzuje akceptacja (w przeciwieństwie do negacji) faktu zróżnicowana kulturowego własnego społeczeństwa, co wymusza także uznanie podmiotowości grup mniejszościowych i włączanie ich do procesu decyzyjnego”²⁸. Imigranci, którzy uzyskali obywatelstwo polskie, otrzymują takie same uprawnienia, jak obywatele pierwotni, więc włączanie ich do procesu decyzyjnego nie stanowi problemu. Niemniej, w kwestii imigrantów, którzy przebywają w Polsce, ale nie są obywatelami polskimi, kwestia włączenia ich do procesów decyzyjnych powoduje konieczność zapewnienia ze strony państwa takich instrumentów prawnych, które to umożliwią i w sposób faktyczny, a nie tylko pozorny, dadzą imigrantom szansę partycypowania w sprawach publicznych.

Należy zauważyć, że sama w sobie instytucja obywatelstwa wtórnego poza tym, że stanowi zagrożenie dla funkcjonowania państwa narodowego, niewątpliwie może mieć również pozytywny wpływ na kształtowanie i funkcjonowanie społeczeństwa wielokulturowego. Umożliwienie jednostkom spoza granic Polski, przy spełnieniu określonych warunków przewidzianych w prawie krajowym, otrzymania obywatelstwa polskiego powoduje, że dzięki temu obywatele polscy nie są grupą spójną kulturowo, a wzbo-

²⁸ Ibidem, s. 56.

gaconą o nowe narodowości. Wówczas „nowi” obywatele mogą rozwijać swoją kulturę i ją upowszechniać, na co zezwalają przecież obecnie obowiązujące przepisy, a obywatele pierwotni mają możliwość korzystania z tego bogactwa. Istnienie społeczeństwa wielokulturowego niewątpliwie jest wyzwaniem przed jakim staje państwo, a jego ukształtowanie stanowi długotrwały proces, jak chociażby w Stanach Zjednoczonych – państwie od początku budowanym przez imigrantów. Elementem tego procesu jest także takie konstruowanie przepisów związanych z nabywaniem obywatelstwa, aby działały one na rzecz budowy społeczeństwa wielokulturowego i, w ocenie autorów, obecne polskie przepisy można uznać w tym zakresie za sprzyjające wielokulturowości.

Warto zauważyć, że choć, oczywiście, warunkiem przebywania na terenie danego państwa nie jest posiadanie jego obywatelstwa, to jednak obywatelstwo to daje większe możliwości. Nabycie obywatelstwa polskiego ułatwia jednostce funkcjonowanie w polskim społeczeństwie, co wynika z istnienia szeregu praw i wolności (ale również obowiązków), które na gruncie polskiego systemu prawnego przysługują wyłącznie obywatelom polskim. To właśnie obywatelstwo daje możliwość najpełniejszego korzystania z praw i wolności konstytucyjnych, ponieważ w swym zakresie wykracza poza grupę praw przysługujących „każdemu”²⁹. Chodzi tu bowiem o swoistą równość obywateli w zakresie przysługujących im praw i wolności, możliwość współdecydowania o losach państwa, a także poczucie odpowiedzialności za państwo, którego jest się obywatelem. Obywatelstwo stanowi najważniejszą instytucję w procesie inkluzji politycznej, bowiem wiąże się z posiadaniem pełni praw w wielu wymiarach życia wspólnoty oraz odgrywa kluczową rolę w uzyskaniu możliwości realnego wpływu i uczestnictwa w sferze politycznej³⁰. Pozycja obywatela danego państwa w stosunku do nieobywatela zawsze będzie silniejsza i wyposażona w szerszy katalog uprawnień, przede wszystkim politycznych i socjalnych. Wiele można wymienić dziedzin życia społecznego i publicznego, aby wykazać, że obywatelstwo wiąże się z wymiernymi korzyściami, ale wydaje się to zbędne. Niemniej, często bywa tak, że obywatele świadomie i celowo odrzucają uprawnienia będące przymiotami obywatelstwa, jak chociażby uczestnictwo w wyborach. Kwestia ta jest problematyczna i jej przyczyn można doszukiwać się na wielu płaszczyznach.

²⁹ W. Skrzydło, S. Grabowska, R. Grabowski, *Konstytucja...*, Warszawa 2009, s. 279.

³⁰ M. Lesińska, *Inkluzja polityczna imigrantów we współczesnej Europie*, Warszawa 2013, s. 61.

Trzeba też zwrócić uwagę, że mogą pojawiać się problemy asymilacji „nowych” obywateli, którzy mimo posiadania obywatelstwa i wszelkich związanych z tym korzyści nie zawsze są w stanie odnaleźć się w nowej kulturze i zależy im na uznaniu i akceptowaniu ich odmienności. Poczucie tożsamości z państwem, z którego jednostka pochodzi, powoduje z reguły trudności w całkowitym utożsamianiu się z państwem przyjmującym. Dla wielu migrantów „kraj pochodzenia staje się źródłem tożsamości, a kraj osiedlenia się źródłem praw (...). Rezultatem tego jest mieszanie się praw i tożsamości, kultury i polityki, państw i narodów”³¹. J. Raciborski słusznie wskazuje na problem realnego uznania za obywatela przez współobywateli w formie przyzwolenia na asymilację bądź odwrotnie, przyzwolenia na odmienność w sytuacji równości obywatelskiej³².

W płaszczyźnie socjologicznej należy wyraźnie rozróżnić obywatelstwo od poczucia tożsamości obywatelskiej. To pierwsze jest stwierdzeniem pewnego zaistniałego faktu, jest prawnym statusem obywatela, z którym wiążą się określone prawa, wolności i obowiązki. Natomiast tożsamość obywatelska jest pojęciem znacznie wykraczającym poza prawne i formalne ramy związane z nabywaniem obywatelstwa. Tożsamość obywatelska to swoiste utożsamianie się z państwem, wartościami jakie respektuje, z jego historią, kulturą. J. Raciborski wskazuje na komponenty tożsamości obywatelskiej i wymienia tu: 1) świadomość jednostek życia w państwie, czyli państwowej przynależności, 2) świadomość podstawowych cech statusu obywatelskiego, a więc, że jest to wspomniane już wcześniej „prawo do posiadania praw”, świadomość konkretyzowana jako „moje prawo”, na przykład, do sądu, 3) świadomość obowiązków nakładanych na jednostkę przez państwo, 4) świadomość przynależności do wspólnoty obywateli i identyfikowanie innych jej członków jako podobnych pod jakimś ważnym względem, 5) terytorializm; tożsamość obywatelska to umiejscowienie się w przestrzeni geograficznej³³. W związku z powyższym należy stwierdzić, że w społeczeństwie wielokulturowym może pojawiać się problem braku tożsamości obywatelskiej wśród jednostek, które nabyły obywatelstwo w drodze jednego ze sposobów przewidzianych w prawie polskim. Faktycznie, zyskują oni wszelkie uprawnienia związane z obywatelstwem, ale brakuje tej swoistej więzi w stosunkach wewnętrznych między jednostką a państwem, brakuje poczucia tożsamości obywatelskiej, która z punktu widzenia wielokulturowości jest niewątpliwie bardziej problematyczna niż samo uzy-

³¹ S. Vertovec, *Transnarodowość*, s. 96.

³² J. Raciborski, *Obywatelstwo...*, Warszawa 2011, s. 179.

³³ *Ibidem*, s. 171-172.

skanie obywatelstwa, bowiem dotyczy sfery wewnętrznych przeżyć jednostki. Patrząc jednak z drugiej strony, posiadanie obywatelstwa polskiego (i w zasadzie każdego obywatelstwa) może powodować stopniowe zacieranie się granicy między tożsamością a obywatelstwem. Funkcjonowanie w społeczeństwie polskim i zrównanie w prawach z innymi obywatelami może skutkować sukcesywną asymilacją z polskim społeczeństwem. Słuszne jest twierdzenie, że „w społeczeństwie demokratycznym napięcia powstające pomiędzy obywatelem oraz tożsamością są rozwiązywane według reguł demokratycznych, co powoduje, że narusza (osłabia) ono podziały tożsamościowe, a umacnia obywatelskie”³⁴. Tworzy się niejako wewnętrzna niespójność, rozerwanie między państwem, z którego jednostka pochodzi, a państwem, w którym zamieszkuje i które stanowi centrum jej życia. To, czy jednostka zetknie się z problemem braku tożsamości narodowej w państwie, którego stała się obywatelem, czy też zasymiluje się z członkami tej wspólnoty państwowej, zależy wyłącznie od cech indywidualnych każdej jednostki, jej przywiązania do kraju, z którego pochodzi, poczucia tożsamości narodowej czy też wpływu na nią nowego środowiska.

Zakończenie

Instytucja obywatelstwa może stymulować w pewnym stopniu rozwój społeczeństwa wielokulturowego. Z jednej strony powoduje, że jednostki są zrównane ze sobą w prawach i obowiązkach, z drugiej strony nie może za wszelką cenę zrównywać ich w kwestiach szeroko pojętej kultury, bowiem wówczas będzie to działanie destrukcyjne instytucji obywatelstwa wobec społeczeństwa wielokulturowego. Jednostki, które nabyły obywatelstwo polskie, nie mogą być zmuszane do asymilacji, lecz powinny mieć możliwość rozwijania swojej kultury i zachowania odmienności. Potrzebne są rozwiązania, które będą organizowały współżycie społeczne obywateli polskich bez względu na jakiegokolwiek różnice z uwagi na ich tożsamość narodową. Istotne jest to, aby ewentualny proces asymilacji odbywał się w sposób naturalny, bez niepotrzebnej w tym zakresie ingerencji władzy państwowej i bez wpływu jakichkolwiek formalnoprawnych czynników zewnętrznych. Zdaniem autorów, niezbyt restrykcyjne regulacje dotyczące nabycia obywatelstwa polskiego stanowią bodziec do rozwoju społeczeństwa wielokulturowego i mogą mieć wpływ na jego budowę przy założeniu, że z instytucji tej będzie korzystać coraz więcej cudzoziemców.

³⁴ A. Sadowski, *Obywatelstwo i tożsamość...*, s. 34.

Bibliografia

1. Bodnar A., *Obywatelstwo wielopoziomowe. Status jednostki w europejskiej przestrzeni konstytucyjnej*, Warszawa 2008
2. Golka M., *Oblicza wielokulturowości*, [w:] M. Kempny, A. Kapciak, S. Łodziński (red.), *U progu wielokulturowości*, Warszawa 1997
3. Halfmann J., *Tożsamość narodowa i wielokulturowość w Europie*, [w:] J. Polakowska-Kujawa (red.), *Współczesna Europa w procesie zmian. Wybrane problemy*, Warszawa 2006
4. Lesińska M., *Inkluzja polityczna imigrantów we współczesnej Europie*, Warszawa 2013
5. Konopacki S., *Idea obywatelstwa w świetle koncepcji wielokulturowości Willa Kymlicki*, [w:] Bieńkowska-Ptasznik M., Krzysztofek K., Sadowski A. (red.), *Obywatelstwo i tożsamość w społeczeństwach zróżnicowanych kulturowo na pograniczach*, t. II, Białystok 2006
6. Morawski L., *Zasady wykładni prawa*, Toruń 2010
7. Polakowska-Kujawa J., *Migracje i ich konsekwencje dla społeczeństw europejskich*, [w:] J. Polakowska-Kujawa (red.), *Współczesna Europa w procesie zmian. Wybrane problemy*, Warszawa 2006
8. Pudzianowska D., *Obywatelstwo w procesie zmian*, Warszawa 2013
9. Raciborski J., *Obywatelstwo w perspektywie socjologicznej*, Warszawa 2011
10. Sadowski A., *Obywatelstwo i tożsamość w społeczeństwie zróżnicowanym kulturowo*, [w:] Bieńkowska-Ptasznik M., Krzysztofek K., Sadowski A. (red.), *Obywatelstwo i tożsamość w społeczeństwach zróżnicowanych kulturowo na pograniczach*, t. I, Białystok 2006
11. Skrzydło W., Grabowska S., Grabowski R., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz encyklopedyczny*, Warszawa 2009
12. Śliz A., Szczepański M.S., *Pożądane, dozwolone czy zakazane? Refleksje o granicach wielokulturowości*, [w:] M. Biernacka, K. Krzysztofek, A. Sadowski (red.), *Spółczesność wielokulturowa – nowe wyzwania i zagrożenia*, Białystok 2012
13. Ura P., *Obywatelstwo polskie w świetle prawa administracyjnego*, Rzeszów 2015
14. Vertovec S., *Transnarodowość*, Kraków 2012

Łukasz Kierznowski i Ewa Stankiewicz – studenci Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku oraz stypendyści Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego za wybitne osiągnięcia naukowe na rok akademicki 2014/2015.